

धिमाल जातिका विवाहित महिलाहरूको प्रजनन स्वास्थ्य अन्तर्गत सुरक्षित
मातृत्वको अवस्था

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, शिक्षाशास्त्र सङ्काय,
स्वास्थ्य तथा जनसङ्ख्या शिक्षा विभाग जनसङ्ख्या शिक्षा सङ्काय
एम.एड. दोश्रो वर्षको (Pop ed- 598) आंशिक पाठ्यभार पूरा गर्नका लागि
तयार पारिएको शोधपत्र

शोधकर्ता
साकार शर्मा चापागाई
परीक्षा रोल नं. २१४००१२ (२०७३)
त्रि.वि. दर्ता नं. २८४२७ / ९३
शैक्षिक सत्र - २०७२/०७३

सुकुना बहुमुखी क्याम्पस
स्वास्थ्य, तथा जनसङ्ख्या शिक्षा विभाग
सुन्दर हरैचा, मोरङ
२०७८

समुद्घोषण

म घोषणा गर्दछुकि यो अध्ययन 'धिमाल जातिका विवाहित महिलाहरूको प्रजनन स्वास्थ्य अन्तर्गत सुरक्षित मतृत्वको अवस्था' शीर्षकमा अध्ययन गरिएको छ, यो अनुसन्धानलाई पूरा गर्ने क्रममा अनुसन्धानका सम्पूर्ण नीति नियमहरूको पालना गरी तयार गरिएको छ । यो अनुसन्धान तयार पादा सम्म आजभन्दा अगाडि कहिकतै पेश नभएको र कुनै प्रयोजनको लागि प्रयोग नगरेको प्रतिवद्धता घोषणा गर्दछु ।

साकार शर्मा चापागाईं

एम.एड. दोश्रो वर्ष

कृतज्ञता

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, शिक्षाशास्त्र सङ्कायअन्तर्गत स्वास्थ्य तथा जनसङ्ख्या विषयमा स्नातकोत्तर तह एम.एड. द्वितीय वर्षको आंशिक आवश्यकता परिपूर्तिका लागि वेलवारी नगरपालिका वडा नं ३ का “धिमाल जातिका विवाहित महिलाहरूको प्रजनन् स्वास्थ्य अन्तर्गत सुरक्षित मातृत्वको अवस्था” शीर्षकमा यो अध्ययन प्रतिवेदन तयार पारिएको छ ।

यो शोधकार्यको प्रारम्भिक चरणदेखि नै निरन्तर सल्लाह, सुझाव साथै पाण्डुलीपि अध्ययन गरी आवश्यक परिमार्जनमा मार्गनिर्देश दिनुहुने शोध निर्देशक श्री सन्तोष गौतम ज्यूलाई हार्दिक कृतज्ञता ज्ञापन गर्न चाहन्छु । अध्ययन प्रतिवेदन तयार गर्दा अमूल्य सुझाव दिनुहुने विभागीय प्रमुख जनार्दन गुरागाईंज्यू प्रति विशेष आभार प्रकट गर्दछु । आफ्नो अमूल्य समयका बाबजुद यो अनुसन्धान कार्यमा आवश्यक सुझाव र सल्लाह प्रदान गर्ने सुकुना बहुमुखी क्याम्पसका प्रमुख, साथै यस विभागका विषय शिक्षकहरूप्रति पनि कृतज्ञता व्यक्त गर्दछु ।

यो शोधपत्र अध्ययनको क्रममा तथ्यांक एवम् सूचना उपलब्ध गराएर सहयोग पुऱ्याउनु हुने नमुना छनौटमा परेका सम्पूर्ण व्यक्तिहरूप्रति, यसकासाथै यस लेखन कार्यलाई पूर्णता दिनका लागि कम्प्युटर प्रिन्टमा सहयोग गर्नुहुने यज्ञमणि निरौला र गोमा दाहाल (टिना कम्प्युटर, सुन्दरहरैचा १२ सुकुना चोक) साथै अध्ययनको क्रममा अमूल्य सहयोग गर्नुहुने सम्पूर्ण मित्रप्रति पनि हार्दिक आभार व्यक्त गर्न चाहन्छु ।

साकार शर्मा चापागाईं

शोधार्थी

शोधसार

प्रस्तुत अध्ययन “धिमाल जातिका विवाहित महिलाहरूको प्रजनन् स्वास्थ्य अन्तर्गत सुरक्षित मातृत्वको अवस्था” शीर्षकमा यो अध्ययन प्रतिवेदन तयार पारिएको हो । यसको मुख्य उद्देश्य धिमाल जातिका विवाहित महिलाहरूको प्रजनन् अवस्था पत्ता लगाई धिमाल महिलाको प्रजनन् स्वास्थ्यमा पारेको प्रभाव को अवस्था अध्ययन गर्नु रहेको छ ।

प्रस्तुत विषयको अध्ययन गरी व्याख्या विश्लेषण गर्न वर्णानात्मक, गुणात्मक र परिमाणात्मक ढाँचाको प्रयोग गरिएको छ । यस अध्ययनको लागि मोरङ जिल्ला बेलबारी नगरपालिका ११ वडाहरूमध्ये ३ नं. वडा का ५०० घरधुरी मध्ये १७० जना महिला यस अध्ययनको जनसङ्ख्या र ती महिलाहरूमध्ये संभावना रहित नमुना छनौट विधिको प्रयोग गरी १५ देखि ४९ वर्ष भित्रका विवाहित महिलाहरूलाई सुविधाजनक नमुना छनौट विधिको प्रयोग गरिएको छ । यस शोधसार अध्ययनलाई पुरा गर्न प्राथमिक र द्वितीय दुवै स्रोतहरूको प्रयोग गरी अन्तर्वार्ता सूची साथै खुल्ला प्रश्नावली दुवैको माध्यमबाट आवश्यक तथ्याङ्क सङ्कलन गरिएको छ । अध्ययनका क्रममा प्राप्त तथ्याङ्कलाई सम्पादन गरी व्याख्यात्मक, तरिका, रेखाचित्र, वृत्तचित्र, स्तम्भचित्र आदिको प्रयोग गरी विश्लेषण गरिएको छ ।

विभिन्न स्रोतहरूबाट प्राप्त तथ्याङ्कको विश्लेषण गर्दा यस समुदायका महिलाको प्रजनन स्वास्थ्यमा आर्थिक, सामाजिक, राजनैतिक, शैक्षिक तथा पारिवारिक कारणले के कस्तो प्रभाव पारेको छ, भन्ने कुराको अध्ययन गर्ने क्रममा विभिन्न तथ्याङ्कको प्रयोग गरिएको छ । तथ्याङ्क सङ्कलन गर्ने क्रममा लक्षित समुदायका महिलाको प्रजनन अवस्थाको अध्ययन गरिएको छ । परिवारको शैक्षिक सामाजिक तथा आर्थिक अवस्थाले उसको पारिवारिक तथा प्रजनन स्वास्थ्यमा प्रभाव पार्ने भएकाले यस धिमाल समुदायका महिलामा गरिवी तथा अन्धविश्वास र धामिभाक्रिको प्रयोगका कारण प्राप्त समस्याको पनि अध्ययन गर्नुका साथै उनिहरूको दैनिक जीवन भोगाई र भोजनको अवस्था थाहा पाउन पनि यो अध्ययन कार्य गरिएको छ । त्यस्तै महिलाको शैक्षिक अवस्था, रोजगारी तथा परिवार वियोजनका साधनहरूको प्रयोग, उपयुक्त उमेरमा विवाह, सुरक्षित मातृत्वको अवस्था र घर परिवारमा महिलाको अवस्था थाहा पाउन पनि यो स्थलगत अध्ययन गरिएको छ ।

यस स्थलगत अध्ययनमा महिलाको विवाहको उमेर सम्बन्धि विवरण, परिवारको प्रकार, पहिलो बच्चा जन्माउदाको उमेरको विवरण, शैक्षिक अवस्थाको विवरण, पेशागत विवरण, विवाहित महिलाको उमेर सम्बन्धि विवरण, धर्म अनुसारको विवरण, गर्भावस्थामा स्वास्थ्य परिक्षण गराउने सम्बन्धि विवरण, परिवार नियोजनका साधनहरूको प्रयोग सम्बन्धि विवरण, गर्भ परिक्षण गराउने प्रशुति हुनेस्थान सम्बन्धि विवरण, सुत्केरी अवस्थामा मृत्यु हुने महिला सम्बन्धी विवरण, आदि प्रस्तुत गरिएको छ ।

यसर्थ यस विषयमा केन्द्रित रहेर अझ विस्तृत रूपमा अध्ययन गरी यस सँग सम्बन्धित समस्याहरूको पहिचान गर्न थप अध्ययनको आवश्यकता खड्किएको छ । २१औं शताब्दीमा आइपुग्दा पनि महिलाहरू पुरुषको तुलनामा अझै पनि पछि परेको स्पष्ट छ । परम्परागत सोचाईलाई निरन्तरता दिनुका साथै आर्थिक, राजनैतिक, सामाजिक र सांस्कृतिक पक्षले प्रत्यक्ष वा अप्रत्यक्ष रूपमा धिमाल जातिमा महिलाको सर्वाङ्गीण पक्षमा प्रभाव पारेको देखिन्छ । राज्यले संविधानमा महिलालाई लैंगिक विभेद गर्न नहुने कुरा उल्लेख गरेता पनि पूर्ण रूपमा लागु हुन सकेको छैन । यसरी सामाजिक, आर्थिक, शैक्षिक र सांस्कृतिक पक्षहरूमा धिमाल जातिमा महिलाको प्रजनन स्वास्थ्यमा सुरक्षित मातृत्वको अवस्थामा सुधार ल्याउन सम्बन्धित क्षेत्रबाट जनचेतनामूलक कार्यक्रम सञ्चालन गरी महिला तथा घर परिवारका सदस्यहरूलाई जानकारी गराएर व्यवहारमा सकारात्मक परिवर्तन गर्न सक्ने बनाउनु पर्ने देखिन्छ । सरकारी तथा गैरसरकारी क्षेत्रबाट प्रजनन स्वास्थ्यमा सुरक्षित मातृत्व सम्बन्धी जनचेतनामूलक कार्यक्रम सञ्चालन गरी महिलाको जीवनस्तरमा वृद्धि गर्नु पर्ने देखिन्छ । आगामि दिनहरूमा धिमाल जातिका महिलाहरूको प्रजनन स्वास्थ्यमा सुरक्षित मातृत्व सम्बन्धी अध्ययन गर्ने वा काम गर्ने सरोकारवाला पक्षलाई यो स्थलगत रिपोर्ट प्रभावकारी हुने अपेक्षा गरिएको छ ।

विषय सूची

	पृष्ठ सङ्ख्या
सिफारिस पत्र	क
स्वीकृति पत्र	ख
कृतज्ञताज्ञापन	ग
शोधसार	घ
तालिकासूची	झ

परिच्छेद एक : परिचय

१.१	अध्ययनको पृष्ठभूमि	१
१.२	समस्याको कथन	६
१.३	अध्ययनको उद्देश्य	८
१.४	अनुसन्धानात्मक प्रश्नहरू	८
१.५	अध्ययनको महत्व	८
१.६	अध्ययनको सिमाङ्कन	९
१.७	पारिभाषिक शब्दावली	९

परिच्छेद दुई : सम्बन्धित साहित्यको पुनरावलोकन र अवधारणात्मक ढाँचा

२.१	सैद्धान्तिक साहित्यको पुनरावलोकन	१०
२.२	व्यवहारिक साहित्यको पुनरावलोकन	१३
२.३	अध्ययनको पुनरावलोकनको प्रयोग	१५
२.४	सैद्धान्तिक / अवधारणात्मक ढाँचा	१६
२.५	पुनरावलोकनको उपादेयता	१७

परिच्छेद तीन : अध्ययन विधि र प्रक्रिया

३.१	अध्ययन ढाँचा	१९
३.२	जनसङ्ख्या नमूना तथा नमूना छनौट विधि	१९
३.२.१	जनसङ्ख्या	१९
३.२.२	नमूना तथा नमूना छनौट विधि	१९
३.३	अध्ययनको क्षेत्र	२०
३.४	तथ्याङ्क सङ्कलनका साधनहरू	२०
३.४.१	अन्तर्वार्ता	२०

३.४.२	प्रश्नावली	२०
३.५	तथ्याङ्क सङ्कलनका स्रोतहरू	२०
३.५.१	प्राथमिक स्रोत	२१
३.५.२	द्वितीय स्रोत	२१
३.६	तथ्याङ्क सङ्कलनका साधनहरूको विश्वसनियता र वैधता	२१
३.६	तथ्याङ्कको व्याख्या तथा विश्लेषण प्रक्रिया	२१

परिच्छेद चार : तथ्याङ्कको व्याख्या तथा विश्लेषण

४.१	विवाहित महिलाहरूको प्रजनन स्वास्थ्य अन्तर्गत सुरक्षित मातृत्वको अवस्था	२२
४.१.१	परिवारको प्रकार सम्बन्धी अध्ययन	२२
४.१.२	उमेरगत बन्ोटको अध्ययन	२३
४.१.३	शैक्षिक अवस्थाको अध्ययन	२४
४.१.४	धार्मिक अवस्थाको अध्ययन	२५
४.१.५	महिलाहरूको पेशागत विवरण अध्ययन	२६
४.१.६	वैवाहिक अवस्थाको अध्ययन	२७
४.१.७	श्रीमान्को पेशागत विवरणको अध्ययन	२९
४.१.८	बच्चा जन्माउने स्थान सम्बन्धी विवरण	३०
४.१.९	परिवार नियोजनका साधनको धारणाको अध्ययन	३१
४.१.१०	परिवार नियोजनका साधनको प्रयोगको अध्ययन	३२
४.१.११	गर्भवती समयमा परिवारबाट हेरचाहको अध्ययन	३२
४.२.१२	गर्भवती समयमा स्वास्थ्य परिक्षण सम्बन्धी अध्ययन	३४
४.२.१३	जन्मान्तर सम्बन्धी अध्ययन	३५
४.२.१४	प्रजनन स्वास्थ्य र सुरक्षित मातृत्व सम्बन्धी ज्ञानको अध्ययन	३६
४.२.१५	बच्चालाई खोप लगाएको मात्रा सम्बन्धी अध्ययन	३७
४.२.१६	महिलाले पहिलो बच्चा जन्माएको उमेर सम्बन्धी विवरण	३८
४.२.१७	प्रजनन स्वास्थ्य र सुरक्षित मातृत्व सम्बन्धी धारणाको अध्ययन	३९
४.२.१८	नवजात शिशुलाई स्तनपान गराउने सम्बन्धी धारणाको अध्ययन	४०
४.२.१९	नवजात शिशुको जन्म सङ्ख्या सम्बन्धी अध्ययन	४१
४.२	प्राप्ति	४२

परिच्छेद पाँच : निष्कर्ष र सुभाव

५.१	निष्कर्ष	४६
५.२	सुभावहरु	४७
५.२.१	नीतिगत तहका लागि सुभावहरु	४७
५.२.२	अभ्यास तहका लागि सुभावहरु	४८
५.२.३	अनुसन्धान तहका लागि सुभावहरु	४९
	सन्दर्भ सामग्री	५२
	अनुसूचीहरु	५४

तालिका सूची

तालिका सङ्ख्या	शीर्षक	पृष्ठ सङ्ख्या
१	परिवारको प्रकार सम्बन्धी अध्ययन	२२
२	उमेरगत बनोटको अध्ययन	२३
३	शैक्षिक अवस्थाको अध्ययन	२४
४	धार्मिक अवस्थाको विवरण	२६
५	महिलाहरूको पेशागत विवरणको अध्ययन	२७
६	विवाह गर्दाको उमेर सम्बन्धि विवरण	२८
७	श्रीमान्को पेशागत विवरण अवस्थाको अध्ययन	२९
८	बच्चा जन्माउने स्थान सम्बन्धी विवरण	३०
९	परिवार नियोजनका साधनको धारणाको विवरण	३१
१०	परिवार नियोजनका साधनको प्रयोगको विवरण	३२
११	गर्भवती समयमा परिवारबाट हेरचाहको विवरण	३३
१२	गर्भवती समयमा स्वास्थ्य परिक्षण सम्बन्धी विवरण	३४
१३	जन्मान्तर सम्बन्धी विवरण	३५
१४	प्रजनन स्वास्थ्य र सुरक्षित मातृत्व सम्बन्धी जानकारी विवरण	३६
१५	बच्चालाई खोप लगाएको मात्रा सम्बन्धी विवरण	३७
१६	महिलाले पहिलो बच्चा जन्माएको उमेर सम्बन्धी विवरण	३८
१७	प्रजनन स्वास्थ्य र सुरक्षित मातृत्व सम्बन्धी विवरण	३९
१८	नवजात शिशुलाई स्तनपान गराउन सहयोग गर्नेको विवरण	४०
१९	नवजात शिशुको जन्म सङ्ख्या सम्बन्धी विवरण	४१